

A MOST MÁR NEM ANNYIRA ISMERETLEN KORONA

(Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona.
Pannonhorma, Bencés Kiadó, 2009. 400 oldal, 3700 Ft)

Szűcs Zoltán Gábor

Mi visz rá egy 1972-es születésű holland politológust, hogy a disszertációját a kora újkori magyar Szent Korona-tanról írja? A magyar nagyszülők? Talán. Akárhogy is, ha e politológus disszertációja rövidesen magyarul is megjelenik, s az egyik legjelentősebb élő magyar történész, R. Várkonyi Ágnes ír hozzá előszót (7–18. o.), amelyben hangsúlyozza a könyv állításainak, megközelítésmódjának még a történészeket is lenyűgöző újszerűségét, s a feldolgozás alaposágát. Érdemes nekünk politológusoknak is felfigyelnünk kollégánkra és munkájára. (Lásd még Pálffy, 2008a és 2008b; Óze, 2008a és 2008b.) Remélem, írásom végére világossá válik, miért is lehet ennyire érdekes – különösen nekünk, a politikai gondolkodás története iránt érdeklődő politológusok számára –, Kees Teszelszky munkája.

A könyv* hat nagyobb fejezetből áll, amelyek közül az első (*A szent korona és a történelem*) valamint a második (*A nemzeti identitás és a korona*) körvonalazza a könyv értelmezési keretét. Ezután a harmadik (*A korona szerepe a Bocskai-felkelésben*) és a negyedik (*II. Mátyás, a korona és a rendek*) fejezet bemutatja azt a gyors jelentésváltozást, amelyen a korona a tizenöt éves háborútól a Bocskai-felkelésen át II. Mátyás uralomra jutásáig tartó politikatörténeti eseménysor alatt keresztül megy. Végül az ötödik (*Révay Péter koronátörténete*) és a hatodik fejezet (*Révay könyvének utóélete*) tárgyalják a kora újkori magyar rendi alkotmánnyal szoros összefüggésben kifejlődött Szent Korona-tan részleteit és annak későbbi alakulását, egészen a 18. századig.

A KERET

Az első fejezetben ismerkedhetünk meg Teszelszky legfontosabb állításával, amelyet Eckhardt Ferenc és Péter László nyomán fogalmazott meg, hogy ugyanis a XIX. század végén a Hajnik Imre és főként a Timon Ákos által han-

* A könyvre való hivatkozásokat kizárólag oldalszámmal jelzem.

goztatott tudományos elképzelés egy középkori eredetű sajátosan magyar organicista államelméletről nem több a nacionalizmus korának jellegzetes, elsősorban politikai szempontból érdekes konstrukciójánál, azaz – Hobsbawm kifejezésével élve – egyfajta sajátos „invented tradition” (20. o.). Teszelszky ezért más módon közelít a korona jelentéseinek problémájához. Analitikus módon részeként veszi sorra a koronához kapcsolódó eltérő jelentéstulajdonításokat: különbséget tesz a korona mint tárgy, mint elvont képzet és mint politikai hagyomány között, s ezeket amennyire lehet, részletesen ismerteti is. (21. o.)

De ha vannak ilyen jelentéstulajdonítások, akkor mi a baj a Szent Koronával? Teszelszky lelkiismeretesen ismerteti mind Hajnik, mind Concha, mind Timon Ákos nézeteit (42–47. o.), s csak azután mutatja be Eckhart Ferenc és Péter László kritikáját (47–59. o.). Egyetlen percig sem hagy kétséget afelől azonban, hogy az előbbieket álláspontját, amelyben a hatalom végső forrásává a (nemesi) nemzetet teszik meg, elsősorban ideológiai szempontból, egy „nemesi demokrácia” historizálásának igényeként tartja értelmezhetőnek (43. o.). Jól mutatja ezt, hogy mikor rátér arra, hogy Eckhardt eredeti 1931-es tézisei sokat finomodnak 1941-re, amikor könyv terjedelemben tárgyalja a Szent Korona-tan történetét, amelyben a középkori „magyar állam” fogalma a korábbiánál jelentősebb szerephez jut, metapolitikai tényezőknél tulajdonít ebben szerepet: Trianon háttéré előtt nehezen felvállalható döntés lett volna a magyar állam létét kétségbe vonni (53–55. o.). Ezzel szemben Eckhardt és Péter érveinek a tudományos jellegét domborítja ki Teszelszky könyve: azt, hogy Eckhardt szerint Werbőczy előtt az organikus állameszme és a koronaeszme nem kapcsolódott össze (51. o.). Péter László pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendi alkotmányosság világában modern értelemben vett államiságról beszélni súlyos anakronizmus és teljességgel félrevezető volna (57. o.).

A recenziens maga részéről ugyan több figyelmet érdemlőnek tartja a Szent Korona-tant mint – tévesnek bizonyult – *tudományos hipotézist*, mind az eredetileg kiindulópontul szolgáló komparatív európai jogtörténeti keret miatt, mind a némiképp a Kantorowitz-féle „király kettős teste” gondolathoz hasonló (Kantorowitz, 1957), egy sajátos középkori gondolkodásmód rekonstruálására törekvő, bár utólag erős túlinterpertációnak tűnő gondolatért a szentkorona „misztikus testéről”. Ez azonban nem jelenti, hogy ne értene egyet a szerző törekvésével, hogy a koronával kapcsolatos elképzeléseket teljesen új alapokon gondolja újra.

A könyv második fejezete egy ilyen újragondolás irányába tesz újabb nagyon fontos lépést, amikor röviden áttekintve a nacionalizmuselméletek legfontosabb eredményeit (ne feledjük, az invented tradition is a nationalism studies kontextusában érthető meg elsősorban) és jelezve a legismertebb elképzelések előnyeit és korlátait a primordializmustól (62. o.) a modernizmuson (63. o.) át az etnoszimbolizmusig (64–65. o.), egy olyan, általa konstruktivis-

tának nevezett megközelítés mellett teszi le a voksát, amely a *longue durée* kontinuitás és a XVIII–XIX. századi eredet egyre természetlenebbnek tűnő vitájából újfajta kiutat jelenthet (65–67. o.). Bár Teszelszky két, hazánkban kevésbé ismert névre hivatkozik saját álláspontjának ismertetésekor (Tom de Meester, Veronique Lambert), egy ilyen nézőpont korántsem ismeretlen a hazai szakirodalomban. A hazai „új eszmetörténet” (a kifejezéshez: Szűcs, 2007a és 2007b; lásd még Bene, 1999 és 2001) elsősorban, bár nem kizárólag cambridge-i inspirációkat követő szerzői közül számosan, mindenekelőtt Trencsényi Balázs (2006) Teszelszkyhez hasonlóan amellett érvelnek, hogy a kollektív identitás diskurzusai erősen korhoz kötöttek, de oly módon, hogy fogalomkészletük, jelentésük, a társadalomnak az a köre, amelyet ezek a fogalmak „lefedni” igyekeznek változik ugyan, de a megelőző korok nyelvi eszköztára időről időre újrahasznosul a vitákban, gyakran persze jelentős funkcióváltozáson átmenve. Éppen ez magyarázhatja egyébként, hogy mind a kontinuitás, mind a diszkontinuitás hívei tudnak bőven érveket találni saját koncepciójuk alátámasztására.

Ennek fényében válhat érthetővé a második fejezet történeti érvelésének tulajdonképpeni tétje. Teszelszky ugyanis, ha nem is fogalmaz ilyen egyértelműen, mivel a középkori előzmények tekintetében nem lehetett módja önálló kutatásra, azt állítja, hogy Werbőczy előtt a koronának és a Szent István-i eredethez kötődő hagyománynak elsősorban a királyi hatalomhoz kapcsolódó jelentései és a *natio*-fogalomra és a hun származás fikciójára építő rendi ideológia (amelynek forrásait Anonymusnál, és még inkább Kézai Simonnál kereshetjük) egymással inkább rivalizáló tradíciók, s maga Werbőczy inkább csak annyit tesz, hogy a köznemesi érdekek védelmében ez utóbbi tradíciót részesíti előnyben, s ebbe integrálja a koronához kapcsolódó jelentéseket is (71–76. o.). Mindössze ennyi, s egy már Péter László szerint is érthetetlenül túlinterpertált mondattöredék („*membra sacrae coronae*”) az alapja a későbbi Szent Korona-tannak. Vagyis, ami a XIX. század végi történetírás nemzeti perspektívájából egy már létező közjogi doktrína részletes kifejtésének tűnt, valójában nem volt más, mint a politikai közösség számára ismerős tradíciók elemeiből összeállított konstrukció egy konkrét politikai cél szolgálatában.

ILLÉSHÁZYTÓL BOCSKAIIG

A harmadik fejezet arról szól, miként nyer mind nagyobb jelentőséget a korona a XVII. század elejének politikai vitáiban. Teszelszky döntő jelentőséget tulajdonít annak az egyre elmélyülő politikai válságnak, amely mindinkább elidegenítette egymástól a török kiűzését egy központosított birodalom létrehozásával és az uralkodói hatalom megerősítésével összekötni kívánó I. Rudolfot és a magyar rendeket (87. o.). Így a háború folytatásával kapcsolatos elégedet-

lenség kap hangot a Magyarország jelentőségét megerősíteni akaró Berger Illés udvari történetírónak a koronát is felemlítő szövegeiben (93–98. o.). Vagy, a korona lesz az egyik legfontosabb érv abban az eredetileg gazdasági konkurenciaharcoként induló, végül felségsértési perré fajult konfliktusban, amelyben a kor leghatalmasabb és legműveltebb főura, Illésházy István kerül szembe a királlyal egy neki a király által elzálogosított város kapcsán, ahol Illésházy saját érdekei védelmében a koronabirtok fogalmának meglehetősen tradicionális értelmezését használja (87–93. o.). Már közjogi, politikai jelentőséget nyer aztán a korona fogalma a protestáns királyi városok szabad vallásgyakorlatáról folyó vitában, ahol a koronabirtok tradicionális jelentésével a városok a korona tagságának rendi (Werbőczynél csak a nemesekre értett) fogalmával érvelnek szabadságaik sérthetetlensége mellett (111–120. o.). Király és rendek egyre feszültebb viszonyáról árulkodik az a beszéd is, amelyet 1603. április 15-én Naprágyi Demeter erdélyi püspök egy a királynak benyújtott memorandum átadása után tartott (101–102. o.).

A harmadik fejezet csúcspontja egyébként két olyan mozzanat, amely nem pusztán historiográfiai érdekes, de kiválóan megvilágítja Teszelszky megközelítésének előnyeit. Amikor a Bocskai-felkelés során Bocskai igyekszik megnyerni magának a tizenöt éves háború során fontos katonai erővé és politikai tényezővé vált, református hajdúkat, a propagandahadjárat részeként megszületik Debreceni Szappanos János *Militaris congratulatio* című verse (121–127. o.), amelyben a koronát politikai szimbólumként használja („mi koronánkról” beszélve), de úgy, hogy gondolatmenetét a „választott nemzet” jellegzetesen protestáns politikai nyelvének kontextusába (Teszelszky nem használja ezt a terminológiát, de elemzésének implicit következtetése nyilvánvalóan ez) ágyazza be, ami önmagában is ékes cáfolata minden olyan a Szent Korona-tanról alkotott elképzelésnek, amely a korona politikai jelentését a katolikus szentkultusszal köti össze (ez ugyanis minden Szent Korona-tan kimondott-kimondatlan előfeltevése). De legalább ilyen érdekes az a nyomozás, amit egy híres esettel kapcsolatban folytatott Teszelszky. Kiderítette ugyanis, hogy a középiskolai történelemkönyvekből jól ismert jelenet, a török által Bocskaihoz küldött korona állítólagos visszautasítása nem több ravaszul kieszelt politikai manipulációnál. Valójában ugyanis a török által Bocskainak küldött koronát maga Bocskai kérte, azt az ő instrukciói alapján készítették el, s ő a politikai céljai érdekében Rákos mezején előbb megkoronáztatta magát a törökök előtt, majd egyik híve, Bocatus János révén elterjesztette, hogy nem is fogadta el a koronát. E kacskaringós politikai manőver három célja, úgy tűnik, az volt, hogy mind a törökök előtt megerősítse pozícióját, mind a Habsburg-udvart megzsarolja a mielőbbi béke érdekében, mind pedig hazai hívei előtt erősítse presztízsét (140–152. o.).

A negyedik fejezet már egy lassanként alapvetően megváltozó politikai szituációról szól, arról, miként válik a II. Mátyást hatalomra segítő rendek és

az új uralkodó együttműködéseként, Illésházy intenciói szerint megszülető új berendezkedés egyik pillérévé a Mátyás oldalára állt Illésházy- és egykori Bocskai-hívek által immár részleteiben kidolgozott Szent Korona-tan. (A humanista történetírás Mátyás-kultuszának a Habsburg uralkodóra alkalmazása mellett.) Ennek egyik jele például, hogy II. Mátyás pénzein az a magyar korona hiteles változata látható (205. o.), de további példákat jelentenek Berger Illés, Jeszenszky János vagy Révay Péter művei (177–214. o.), amelyek közül Révay Péteré egészen a XVIII. század végéig meghatározta a koronáról való gondolkodást.

Az ötödik fejezet meglehetősen terjedelemben éppen Révay Péter koronakönyvéről szól. Bizonyos értelemben a korábbi fejezetek csak bevezetésül szolgálnak ehhez az elemzéshez, mint ahogy az utolsó, hatodik fejezet is Révay könyvének utótörténetéről mond megfontolandó dolgokat. Az e fejezetben szemünk elé táruló Szent Korona-tan egyszerre ismerős és idegen. Közé van a rendi alkotmányhoz, s ami a legfőbb, a koronáról Révay által elmondottak nem pusztán a magyar királyok vagy Magyarország koronájáról szólnak, de egy szakrális vonásokkal felruházott tárgyról is (e nélkül, ne feledjük, nincs Szent Korona-tan). Révay szinte önálló személyiséggel ruházza fel a koronát, s a magyar történelem eseményeit a korona iránti tisztelet vagy tiszteletlenség változásaihoz igazítva meséli el. A korona viszontagságos útja a történelmen keresztül egyúttal a magyar politikai közösség sorsfordulatainak történelme is.

Ami Teszelszky Révay-interpretációjának igazi érdeme, az a sokoldalú és árnyalt kontextualizálás (215–224. o.). Itt persze kiváló elődök munkáira támaszkodhatott, amelyek közül kettőt külön is érdemes kiemelni: Szörényi Lászlónak (2002) Berger Illés munkáit újraértékelő elemzéseit és Bónis György (1981) úttörő jelentőségű kisonográfiját Révay Péterről, amelyben először jelezte a neosztoicizmus hazai recepciójának fontosságát Révay munkáinak megértésében. Teszelszky könyve azonban nem pusztán összefoglalja az eddigi eredményeket. Az embernek sokkal inkább az a benyomása, hogy számos mozaikdarabka csak most, ebben a könyvben kerül a helyére (224–291. o.). Révay elsősorban valóban kissé különösnek látszó történeti konstrukciója, amely a koronát az isteni gondviselés munkálkodásának evilági jeleként állítja elének, s amely ugyanakkor a politikai közösség sikereinek és kudarcainak magyarázatában olyan humanista fogalmaknak juttat fontos szerepet, mint a fortuna, virtus, concordia (227–229. o.), Teszelszky könyvében immáron sokkal kevésbé egy külön, Strassburgban nevelkedett evangélikus főúr merőben középkori eszméket átörökítő gondolkodását tükrözi vissza, hanem beilleszkedik a 16–17. század fordulójának összefüggéseibe.

Teszelszky megmutatja, hogy Révay munkája csak egyike azoknak a koronai politikai szerepét felértékelő korabeli szövegeknek, amelyek a kor nagy politikai válságsorozatában születnek. Különösen a már sokszor említett Berger Illés munkái (amelyek pikantériáját az adja, hogy egy 1600-as szövegben a ke-

reszt szimbóluma tölti be majdhogynem ugyanazt a funkciót, mint amit később a korona fog) tükrében Révay gondolkodása korántsem olyan magányos, annak építőelemei pedig kifejezetten korszerűeknek bizonyulnak (ideértve Révay munkájának történeti elemzéseit is, amelyek Teszelszky szerint a bodini „tudományos” módszert alkalmazzák, 216–220. o.). Humanista fogalomhasználatára pedig szépen belesimul az 1608-as Habsburg–Magyar kompromisszumhoz, majd a fénykorát elő Erdély fejedelmeivel szemben is a Habsburgokhoz lojálisnak megmaradó királyi Magyarország alkotmányos berendezkedésének megszilárdulásához vezető kacsaringós utakon kerestülvivő politikatörténeti eseménysor meghatározó politikusainak, ideológusainak (Illésházy, Rimay, Káthay és mások) gondolkodásába. Ily módon pedig, s ez Teszelszky könyvének legfőbb érdeme a recenzens szemében, visszahelyezi a hazai politikai gondolkodás történetének térképére azt a magas intellektuális színvonalat képviselő politikusgenerációt, amelynek programja és szellemisége valószínűleg sokkal jobban befolyásolta a manapság még sokkal inkább számontartott Esterházy Miklós nádor körül gyülekező fiatalabb politikusgeneráció útját, akik között Zrínyi Miklós politikaelméleti munkássága mindmáig szinte magányos hegycúcsnak látszik lenni a XVII. század hazai viszonyai között, mint azt gondolnánk (lásd Péter, 1975; Trencsényi, 2006).

S végül a hatodik fejezet, amely Révay könyvének utótörténetét tárgyalja, két rendkívül izgalmas részlettel gazdagítja a kora újkori politikai kultúráról szóló ismereteinket: egyrészt azt mutatja be, mint fonódik össze Révay könyvének sorsa a magyar királyok egyház feletti jogait áthistorizáló, a XVII. század közepén hamisított Szilveszter-bulla történetével, miként gazdagítja ez a fiktív pápai oklevél a Szent Korona-tan jelentéskörét (293–307. o.); másrészt pedig azt láthatjuk, miként járulnak hozzá Révay könyvének bizonyos motívumai Tomkó János zágrábi püspök munkáiban egy magyar mintákat követő, de azzal rivalizáló illír nemzeti identitáskonstrukció megalkotásához (307–311. o.).

TANULSÁGUL

Írásom elején azt ígértem, a recenzió végére világossá fog válni, miért is lehet ez a munka olyan érdekes a politológusok számára. Remélhetőleg, a könyv érdemeinek tárgyalása valóban felkeltette a gondolkodástörténet iránt érdeklődő politológusok figyelmét. Azok számára pedig, akik még további érveket várnának, egyetlen megjegyzés: Kees Teszelszky könyvének magyar változata elkerülhetetlenül bekerült a hazai „új eszmetörténet” összefüggéseibe. Azok ugyanis, akik nem a kor szakértő történészeiként fogják ezt a könyvet olvasni, s nem is pusztán érdeklődő laikusok, vélhetően a hazai politikai eszmetörténet újabb belátásainak fényében olvassák majd *Az ismeretlen koronát*. Számukra ez a könyv arra lehet példa, hogy egy friss pillantás, amely nem annyira a

szaktörténészé, hanem a politikai eszmék, ideológiák, politikai gondolkodás problémáira inkább érzékeny kutatóé (akár politológusé is), alapos elméleti és módszertani reflexióval társulva, valamint komplex – lehetőleg a nyelvi kontextustól a politikatörténeti összefüggéseken át az egyéni motivációk vizsgálatáig számos tényezőt figyelembe vevő – interpretációs eszköztárral vagy a szakirodalom és a források elmélyült ismeretével felfegyverkezve – ha nem is „csodákra” (ahogy a közmondás tartja), de komoly és jelentős eszmetörténeti teljesítményekre lehet képes.

IRODALOM

- Bene Sándor (1999): *Theatrum politicum*: Nyilvánosság, közvélemény, irodalom a kora újkorban. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Bene Sándor (2001): A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben – a kora újkori modell. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 285–315.
- Bónis György (1981): *Révy Péter*. Budapest, Akadémiai.
- Kantorowitz, Ernst H. (1957): *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton, Princeton University Press.
- Óze Sándor (2008a): Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? Válasz Pálffy Géza írására. In: *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 205–226.
- Óze Sándor (2008b): A fogalmi tisztázatlanság és a szemléleti kizárólagosság buktatói. Viszontválasz Pálffy Gézának. In: *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 235–244.
- Pálffy Géza (2008a): Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? In: *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 187–204.
- Pálffy Géza (2008b): A szelektív forráshasználat és a 19–20. századi függetlenségi szemlélet viszszavetítésének veszélyei: válasz Óze Sándornak. In: *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 227–234.
- Péter Katalin (1975): *Magyar romlásnak századában*. Budapest, Gondolat.
- Szörényi László (2002): Berger Illés eposza a Szent Keresztről és a magyar történelem. In: Rozsondai Marianne (szerk.): *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Festschrift zu Ehren von Csaba Csapodi*. Budapest, Argumentum Kiadó, 291–299.
- Szűcs Zoltán Gábor (2007a): A történetírás uralkodó eszméi. (Gángó Gábor: *Eötvös József Uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*, Eszmetörténeti könyvtár 5., Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2006.) *Politikatudományi Szemle*, 2007. 2. sz., 155–162.
- Szűcs Zoltán Gábor (2007b): Non, Sire. C'est une... (Trencsényi Balázs: *A politika nyelvei: Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2007.) *Politikatudományi Szemle*, 2007. 4. sz., 155–153.
- Trencsényi Balázs (2006): *A politika nyelvei: Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely.